

TALLÓZÁS

Kritikusok, kiadók, folyóiratok, díjak

(Gazeta literară, 1968. 31.)

„Nem vagyok irodalomelméleti szakember, szépíró vagyok” — mondja mindjárt cikke (*Opinii și propuneri privind viața literară*) elején Ilie Constantin, mégis a szépírókra jellemző szubjektív hangvétel helyett logikusan felépített, tárgyilagos, meggondolkoztató eszmefuttatást olvashatunk tőle. Olyan kérdéseket vet fel — nem az úttörés igényével —, melyek az irodalmi élet lényegét érintik. Ilyen az irodalmi értékek megbecsülése. „Pillanatnyilag nálunk az érték szorosan összeölelkezve jár az értéktelennel. A méhek között nyüzsgőnek a darazsak...” Szerencsére ezek időleges jelenségek, az idő mindig kiszűri a maradandók közül az arra érdemtelemeket. De nem lehet mindent az időre bízni. Mire valók a kritikusok? A kritikusok számára meg kell teremteni az ideális feltételeket, hogy bátran, határozottan, semmitől és senkitől sem tartva kimondhassák ítéletüket a darazsak ellen. „Tisztelettel adózni a kritikusoknak, ez több mint fontos” — írja a cikk szerzője.

A kiadók megszervezése is vitatható. Hogy sok könyv jelenik meg, nem hiba. Még több kell. A sokból választódnak ki a számottevő értékek. De mindenért *terjedelem* szerint fizetni? Lényeges változásokat kellene eszközölni a szerzői jogot illetően is. Be kellene vezetni a magánkiadásokat, a szerző saját költségére. A két mammut kiadót, mely éppen nagysága miatt nehézkesen működik, több kisebbre kellene szétosztani. A kis kiadónál író-kollektíva dönthetné el, mi jelenhet meg, s amit nem tartanak arra érdemesnek, azt a szerző adhassa ki saját költségén. Nagy átszervezésekre érett a kiadó, melyeket egyszerre nem lehet megoldani, de fokozatosan ki kellene dolgozni s a gyakorlatba átültetni ezt a kérdéskomplexumot.

Konkrét, érdekes javaslatokat tesz a szerző az átszervezést, az írói honoráriumokat, a díjakat s a propagandát ille-

tően is. Túlzottnak tartja az írószövetségi tagok számát. Egyesek mintha igen könnyen jutnának az „írói” címhez.

Sokat írnak az utóbbi időben az irodalmi lapok profiljáról, funkciójáról, de talán mégsem eleget, főleg a fővárosi lapokról. Ilie Constantin szerint kevesebb helyet kellene adni a lapokban a szépirodalomnak, többet a szakirodalomnak. Minél több vita vagy vélemény hangzik el a lapok hasábjain az írókat foglalkoztató kérdésekről, annál valószínűbb, hogy ez a leghelyesebb megoldáshoz vezet, s könyveik annál olvasottabbak lesznek.

Egy irodalmi szöveggyűjteményről

(Tanügyi Újság, 1968. 33.)

Magát a tankönyvet, a XII. osztály számára kiadott magyar irodalmi szöveggyűjteményt még ki sem osztották (fél hónapot késett), kiadói bemutatása s egyúttal első méltatása máris megjelent. Örvendetes a sajtó gyors reagálása irodalmi tankönyvírásunknak — egy kiváló szerkesztőgárda munkájának — e jelentős eredményére, irodalomoktatásunk kiteljesítésének e nélkülözhetetlen segéd-eszközére. Minden bizonnyal Negreanuné Győri Magdának ez a szerkesztőségi útrabocsató cikke csak kezdete a további méltatásoknak-bírálatoknak, a részletekig menő elemzéseknek, egy eleven és széles körű eszmecsereének, amint ezt ő maga is szorgalmazza a cikke végén, s reméljük, mire e sorok megjelennek, fűrébb folyóiratainkban — az előző kötetek késlekedő és elégtelen sajtóviasszhangjától eltérően — már javában tart a szaktanárok és kritikusok vitája. Vitája is, hiszen mind maga a tankönyv, mind Negreanuné cikke erre is indít. A cikkíróval együtt bízhatunk abban, hogy ez az eszmecsere hozzá fog járulni jelenkori irodalmunk oktatásának a megújulásához, s egyúttal a tankönyv tökéletesítését is elő fogja mozdítani.

A cikkíró főbb értékeléseivel föltétlenül egyet kell értenünk. Elsősorban azaz, hogy a tizenkét osztályra bővülő középiskola számára készült s most lezáruló sorozatnak ez az utolsó kötete is már magában hordozza a megírandó irodalomtörténeti tankönyv csíráját (valójában csíránál máris sokkal több), de azaz is, hogy a tankönyv legvitathatatlanabb többlete az irodalmi horizontnak az a rég várt tágítása, hogy a tankönyvben helyet kapjanak egyrészt eddig méltatlanul mellőzött olyan hazai írók is,

mint Kuncz Aladár, Tamási Áron, Áprily Lajos, Dsida Jenő, Szabédi László, másrészt — külön fejezetben — a Magyar Népköztársaság irodalmának kimagaslóbb képviselői is.

De nem érthetünk egyet a fölmerülő vitás kérdéseknek oly elhárításával, mintha azokra „a tanterv alapos ismerete” minden tekintetben választ adna. A mostani tanterv ugyanis nemcsak túlságosan vázlatos (egyes részeiben nevek pusztá felsorolásából áll), de a vége, a legjelenebb jelen már egyenesen hevenyészett, sőt bizonyos mértékben meg gondolatlan, s nem látszik tükrözni azokat a „széles körű” megbeszéléseket, amelyekre a cikkíró, a Tankönyvkiadó szerkesztője utal. Így a tanterv és a tankönyv „együttes tanulmányozása” sem adhat „világos választ” a gyakorló tanárok számára minden fölmerülő kérdésre. (A tankönyv végén található egymásfél oldalnyi körképben az egyénítés nélküli oldal, száraz felsorolások és általánosságok szűkösségükkel mértéket tévesztettek. Hiányoljuk a terjedelmet jelentősen nem befolyásoló pontos, eligazító lexikális adatok elmaradását sok írónk esetében).

Ami pedig a „hiánylistát” és a „helyszűkét” illeti, csak megjegyezzük, hogy akkor, ha csupán a regényrészletek több mint egyharmadát lekötik a tankönyvnek, nyilván még az egy-két oldalas — iránytű szerepű — összevontabb tájékoztatások beszorítása is gondot okoz. Ami pedig az „időhiányt” illeti, legyünk megértőek — így még mindig jobb, mint ha a könyv újabb esztendőt késett volna. Tökéletesítéséhez és kiteljesítéséhez viszont már most hozzá lehet kezdeni.

Marxizmus és kereszténység

(Science and Society, 1968. 3.)

A cikk írója, Jack Dunman — ezt ő maga is kiemeli —, mindössze krónikása azoknak a gyűléseknek és megbeszéléseknek, amelyek során — az utóbbi időben egyre gyakrabban — filozófusok, marxisták, nem marxisták és a kereszténység képviselői megvitattak bizonyos problémákat. Beszámolójában tartózkodik bármilyen elhamarkodott filozófiai vagy akár gyakorlati következtetéstől.

Kiemelkedő esemény volt a nagy-britanniai Teilhard de Chardin Társaság 1966 októberében rendezett konferenciája, ahol nagy számú katolikus résztvevő előtt Roger Garaudy hatásos hozzászólá-

sában mindenekelőtt baráti légkört teremtett. A Garaudy felvetette gondolatok, amelyek a két világnézet közötti szakadék áthidalására vonatkoznak, visszhangra találtak ugyancsak a Teilhard Társaság gyűlésén 1967-ben, ahol Wildiers belga atya a következőket fejtette ki: az ember tudatában van a felelősségnek, mely rá hárul a világot és jövőjét illetően. A felelősség eszméje a modern ateizmus egyik fő alkotóeleme. Hegel óta a filozófusok — Marx, Proudhon, Sartre és Merleau-Ponty — ismételtlen állítják, hogy a kereszténység nem rendelkezik ezzel a felelősségtudattal: a mennyországról álmodnak és elhanyagolják a Földet. Az ateizmus — véleménye szerint — e tekintetben mély pozitív tartalommal is rendelkezik. Úgy tűnik, el kell fogadni a világra vonatkozó teljes emberi felelősséget. Az ateizmus tagadja az istenhitét, amely csak a tehetetlenség és lustaság alibije volt a múltban. Az ateizmus tiltakozás a defetizmus és fatalizmus ellen. Azt a felfogást, hogy a modern ember változtatni képes és változtatni is tud a világon, hívő kereszténynek is el lehet és el kell fogadnia.

Ilyen és ehhez hasonló gondolatok szellemében próbálják közös nevezőre hozni mindazt, ami közös és hasznos a két világnézet egymáshoz való közelítése szempontjából. Nem folytatnak véget nem érő dogmatikus és haszontalan vitákat a kereszténység „csodáiról” vagy az Új Testamentum eseményeinek történelmi hűségéről, ahogyan a múltban legtöbbször történt, hanem alapvető, mély és a társadalmat közelebbről érintő kérdések foglalkoztatják a megbeszélések résztvevőit: a tökéletes ember, a tökéletesség útja, élet és halál kérdése.

A kereszténység mindenkor nagy fontosságot tulajdonított az egyén, a személy társadalmi, történelmi szerepének. Ezzel szemben a marxizmus az egyénekből alkotott társadalom történelmi szerepét hangsúlyozza. A két felfogás közé ver hidat Teilhard de Chardin szép gondolata: „Az ember nem a világmindenség központja, ahogyan ezt — elég naivan — a múltban hittük. Hanem ennél sokkal több: az ember a természeti erők hajtotta, felfelé törekvő nyíl, az élet legfiatalabb, leglelkesebb, legérzékenyebb örököje.”

Szorosan összefügg az evolúció elméletével a viták során kialakult új felfogás az eredeti bűnről vallott nézettel kapcsolatban. Ez természetesen már nem azonos a megrontott emberről alkotott

képpel, közelebb áll a harcos emberhez, akinek elismerés jár akkor is, ha elbukik a harcban.

Mindaz, ami eddig elhangzott — fejezi be a cikk írója beszámolóját —, mindkét tábor számára hasznos és a folytatás még hasznosabbnak ígérkezik. Bebizonyosodott, hogy marxisták és keresztények szükségét érzik a közeledésnek, sőt az eszmék közötti merev választófalak ledöntésének.

Az egykori kolozsvári „kémia-metallurgiai“ iskola

(Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Nova Series Tom. VI.)

A XVIII. század végén és a XIX. század folyamán Kolozsváron egy kémiai iskola működött. Szőkefalvi Nagy Zoltán az Erdélyi Guberniumnak a Magyar Országos Levéltárban levő iratanyagát tanulmányozva felderíti ennek az iskolának előzményeit, alapítását és működését. Létrehozását az erdélyi hegyekben található gazdag ércet és az erdélyi bányászat viszonylagos fejlettsége magyarázza. Első tervét 1762-ben a kolozsvári jezsuita kollégium tanárai készítették el, hogy egy tanszék felállításával biztosítsák a kohászati előadását a leendő bányásztek számára. Mária Terézia a tervet magáévá is tette. Megvalósítására azonban ekkor még nem került sor.

1773-ban a jezsuita rendet feloszlatták és a kolozsvári főiskola irányítása egy ideig állami igazgatás alá került. Ekkor létesítették az orvos-sebészeti intézetet, amely később is megőrizte világi jellegét. Először csak egy tanszékkal, a sebészet, anatómia, szülészet tanszékével működött, később kémiai tanszéket is létesítettek, melyet Pataki Sámuel, a híres erdélyi orvoscsalád egyik tagja meg is pályázott, de betöltésére nem került sor.

1792-ben, II. Lipót megoronázásakor az erdélyi rendek koronázási ajándékkul 10 000 aranyforintot ajánlottak fel. A Gubernium az összeg kamatainak felhasználására több javaslatot terjesztett elő, ezek között szerepelt egy kémiai-metallurgiai intézet megalakítása és a selyemhernyótenyésztés előmozdítása. A javaslatot elfogadták és két zalatnai bányatanácsos, a luxemburgi származású Étienne András és Müller Ferenc tervet dolgozott ki az intézet felállítására. Tervük szerint Kolozsváron kémiai-kohászati iskolát és múzeumot kell létesíteni. Az iskola feladata, hogy „azok a termé-

zeti kincsek, amelyeket az ásványvilág bőségesen tartalmaz, megismerhetők, felmérhetők és a természet által kijelölt célra fordíthatók legyenek; ez a felhasználás nemcsak a bányászatra terjed ki, hanem magába foglalja az egész gyógyászatot, kézművességet, az elméleti és gyakorlati mechanikát“. Az iskola végzettjei, ha úgy kívánánk, a selmebányai akadémián folytathatják tanulmányaikat. Az iskola nem különálló intézmény, hanem a kolozsvári főiskolát egészíti ki.

A terv továbbá részletesen kifejti a hallgatók toborzási módját, az oktatás módszerét, felsorolja a szükséges felszerelést és ennek költségeit. A professzor fizetését a természeti lakáson kívül évi 1200 forintban állapítja meg. Közben Bánffy György, a Bánffy-palota építője, az akkori gubernátor, az egész koronázási összeget 5 százalékos kamatra kölcsön vette, de a kamatok elegendőknek bizonyultak a tanszék felállításához. Betöltésére három pályázatot: az inkább nyelvtudományi tevékenységéről ismert Gyarmathi Sámuel, Nyulas Ferenc, Doboka megye főorvosa és Étienne András. A pályázatot az utóbbi nyerte el, aki csakhamar előadásait is megkezdte. Négy évi működés után 1797-ben meghalt. A korábbi kutatások Étienne halála után a tanszék harmincéves szüneteléséről beszélnek, Szőkefalvi Nagy azonban kétségbevonhatatlan írásbeli anyag alapján kimutatja, hogy a megüresedett állás betöltésére még abban az évben új pályázatot írtak ki. A pályázók között szerepel a híres orvos, Barra István, a már ismert Nyulas Ferenc, továbbá Gergelyfi András, Szamosújvár főorvosa. Ugyanakkor felmerült a tanszék kettéosztásának szükségése, vagyis a természetrajzi és kórtani oktatás számára külön tanszék szervezése. Végül is bécsi nyomásra a Gubernium az osztrák származású Moger Károlyt nevezte ki.

Moger szép tervvel kezdte működését: a kémiai laboratóriumot kibővítette, és feladatának tartotta az erdélyi „rétek, fódek, növények“ tanulmányozását, vagyis a tanszék az erdélyi természet-tudományos kutatás központjává akarta tenni. Egy értékes zalatnai ásványtár Kolozsvárra való szállításával lerakta a kolozsvári gyűjtemény alapjait, melynek nyomai mind mai napig fennmaradtak.

Moger halála után 1808-ban azonnal kihirdették az új pályázatot, melyet a kevésbé koncepciósú Bergai József, Moger tanítványa, bányahatósági tisztviselő nyert el, aki azután csaknem négy évtizedig volt a tanszék professzo-

ra. Ő volt a Gubernium szakvéleményezője, és különösen működésének első éveiben értékes kutatómunkát is végzett. Például ő állapította meg először a „mérai tímó vastartalmát“. 1837-ben az akadémia orvosi karát orvos-sebészeti tanintézeté szervezték át, de az orvosi kémia oktatását már nem bízták Bergaira, hanem külön tanszéket szerveztek. Így Kolozsváron egyszerre két kémiai tanszék működött. A Lyceum többszöri át-szervezésével a „kémiai-kohászati iskola“ elnevezést elhagyták, de megmaradt az alapítvány e névvel együtt.

Szőkefalvi Nagy Zoltán értékes tanulmánya azt is bizonyítja, hogy hazai pedagógiatörténezeinknek még sok tenivalójuk van.

Világhír — világirodalom

(Irodalmi Szemle, 1968. 7.)

Németh Lászlónak a folyóirat előző számában megjelent tanulmányát (*A magyar irodalom jövője*) gondolja tovább, időszerűsíti saját elképzeléseivel és tapasztalataival a kortárs magyar irodalom másik nagy alakja, Illyés Gyula.

Illyés, akárcsak magasrendű klasszicizáshoz eljutott költészetében és prózájában, ezúttal is a realitások emberének bizonyul. Őva int a felületi általánosítások veszélyére, figyelmeztet, hogy egy-egy (vagy több) fordítás még nem jelenti a világirodalmi elismerést. „A fogalom helyes értelmezése szerint ugyanis világirodalmi helye annak az írónak van, akinek pusztá neve-említése élményt idéz föl: elolvasott művet, megismert irányzatot. Bossuet világirodalmi író. A mögötte semmiben el nem maradó Pázmány nem az, és — ismertethetnék bármennyire — már soha nem is válhat azzá. Seregestül vannak írónk, akik megütik a világirodalmi mértéket. De ahogy Balassit vagy Pázmányt nem, akként mint kiderült, tán már Adyt sem iktathatjuk a neki megfelelő helyre. Ezzel számot kell vetnünk, mégpedig különösebb búsongás nélkül. Mert egyrészt nemcsak mi vagyunk így a klasszikusainkkal. Ez a sorsa a horvát, a cseh, sőt a lengyel Csokonainak, Berzsenyieknek, Kölcseyeknek is.“

Illyés a magyar irodalom jövőjét (ő is ezen a címen közli eszmefuttatását), hasonlóan más kis lélekszámú népekéhez, a természetes funkcióállásban látja: „Mi magunkért kell világirodalmi rangúknak lennünk. És elsősorban is a saját szemünkben.“ Ilyenformán „kihú-

ván a tuskét talpunkból“, a világhír hajszolása, hiányának felpanaszlása helyett (pedig ő igazán hivatkozhatna nemzetközi elismerésre) a világirodalmi jogosultságot így fogalmazza meg: megfelelő-e a magyar irodalom annak az igénynek, ami tőle világirodalmi szinten elvárható? Mert „a világirodalomban sosem az kapott helyet, aki világirodalmi helyre pályázott. Ennek epigon a neve. Hanem, aki a maga helyén végezte el a saját idejében ráért munkát úgy, mintha a világirodalom nevében csinálná.“

Konkrétan ezt a jövőt a szomszédos kis népek közös problémáinak megválaszolásában, a nem önbecsmerlő, de őszinte múlt- és jelenvizsgálatban látja, amit Németh László már kezdettől, évtizedek óta hirdet és gyakorol.

Az afrikai filmművészet születése

(Young Jeune Cinema et Theatre 1968. 1.)

Martin Brož az afrikai filmművészet helyzetét vizsgálva, a Prágában megjelenő kétnyelvű (angol—francia) folyóiratban megállapítja, hogy Fekete Afrika, vagyis a kontinens Szaharától délre fekvő területének filmművészete még a közelmúltban sem volt eredeti, s benne főként három irányzat érvényesült: az egyik az egzotikus, a valóságot meghamisító Tarzan-szerű filmek gyártására törekedett, a másik, kereskedelmi szempontokat tartva szem előtt, túlzó és torzító dokumentáris filmek gyártását tűzte ki célul; a harmadik a komoly, az etnográfiai és szociológiai valóságot híven ábrázoló filmek alkotását tartotta feladatának. Ez utóbbiak közé tartozik Lionel Rogosin *Come Back, Africa* és Jean Rouché *Moi, un noir* című filmje. Ezek bátran mutatják be a faji elkülönülést, az afrikai lumpenproletariátust és a nemzeti felszabadulási harcot. De minden erényük mellett van egy hibájuk: arra vállalkoznak, hogy idegen létükre maguk szóljanak az afrikaiak érdekében, maguk döntsék el, hogy számukra mi a jó és mi a rossz.

A szociológusok már régen megállapították, hogy a fejlődésben levő országokban a filmnek különleges szerepe van, mert nevelő és egyben szórakoztató eszköz. Az afrikai államokban a film a legmegfelelőbb tájékoztatósi forma, olyan, mely legyőzi a nyelvi nehézségeket, s ez a magyarázata annak, hogy a kormányok mindent megtesznek a szegényes filmszínház-hálózat bővítésére és a független nemzeti filmgyártás előmozdítására.

Hogy e téren mily sok a tennivaló, ezt az UNESCO alábbi statisztikai adatai bizonyítják: 1966-ban Fekete Afrika 26 országának 96 millió lakosa évi 70 millió mozijegyet vásárolt. Vagyis lakosonként még egy jegyet sem. Ezzel szemben Ázsiában egy lakosra évi 4, Latin-Amerikában 5, Európában 9, Észak-Amerikában 10, Óceániában 15, a Szovjetunióban 18 jegy jut. A világátlag évi 6 jegy. Afrikában ebből a szempontból a legfejlettebb Szenegál, itt egy lakosra évi 2 jegy jut.

A kormányok tevékenysége azonban még sok akadályba ütközik. Így például a városi mozik filmellátását a filmelosztó monopóliumok végzik, amelyek rendszerint gyenge és közepes amerikai, nyugatnémet, egyiptomi és indiai darabokkal árasztják el a mozikat. De a „fiatal közönség“ művészi izlése sem fejlett, és a filmelosztó monopóliumok semmit sem tesznek a közönség nevelésére. A helyzetben a városokban és az egyetemi központokban bizonyos fokig a filmklubok segítenek, vidéken pedig a vándor filmszínházak, amelyek Afrikában különleges hivatást töltenek be, és ezért jelentős támogatásban részesülnek az állam részéről. De bármennyire is fontos a klubok és a vándormozik tevékenysége, a filmművészet fejlődését csak a francia filmtörténész, George Sadoul bölcs javaslatának megvalósítása biztosíthatja: olyan filmekre van szükség, melyeket az *afrikaiak, afrikai pénzen, afrikaiak számára gyártanak*. S valóban a filmgyártás máris több afrikai országban megkezdődött. Az anyagiakat rendszerint az állam biztosítja, nehezebb a szakemberek képzése. Ezt részben szaktanfolyamok rendezésével, részben a tehetséges fiataloknak külföldi, moszkvai, párizsi, prágai filmiskolákba való küldésével oldják meg.

Ilyen előzmények után a Néger Művészetek Fesztiváljának a keretében, 1966-ban Dakarbán megtartották az első afrikai filmfesztivált. Ez a fesztivál úgy tekinthető, mint az afrikai filmművészet megszületésének hivatalos bejelentése. Az első elismerésre méltó alkotások a francia nyelvterületen keletkeztek. A neves szenegáli írónak, Ousmane Sembène-nek *Le Noire de...* című filmje például 1966-ban Franciaországban a tekintélyes Jean Viga-díjat, a dakari filmfesztiválon pedig az első díjat nyerte el. A film egy munkanélküli szenegáli lány tragikus sorsát meséli el, aki Franciaországba megy gyermekgondozónak egy családhoz, melyet még hazájában megis-

mert és megszeretett. Az új környezetben azonban részint a honvágy gyötri, részint pedig a francia úrgazdag felesége szipolyozza ki a végtelenségig. A kiábrándult, magára maradt lány végül is öngyilkosságot követ el. A sokszor túlzottan leegyszerűsített dráma érdeme, hogy leleplezi a neokolonializmus új, finomabb módszereit.

A szövegkönyv írója és a film rendezője, Sembène ma 45 éves, igen tehetséges regényíró és költő; életpályáját Marseille-ben mint dokkmunkás kezdte. A filmművészetrel a Szovjetunióban került kapcsolatba, ahol egy évig Mark Donszkij tanítványa volt. Újabbán két rövidfilmet készített, jelenleg egyik regényét filmsíti meg. Fekete Afrika filmművészetének másik nagy pionírja a 33 éves szenegáli Paulin Soumanou Vieyra. Első filmjét a párizsi filmiskola hallgatójaként készítette, s benne a francia fővárosban élő négernek életét mutatja be. Őt nevezik „a dakari iskola atyjá“-nak, mert mint a tájékoztatásügyi minisztérium filmszakosztályának vezetője mindent megtesz a hetedik művészet előmozdítására. A dakari iskola ugyancsak ismert képviselője, Blaisé Senghor különösen a dokumentumfilmek gyártásában tűnt ki.

A 26 éves Mustapha Alassane a Nigér Köztársaságban *Le Retour d'un aventurier* című filmjével aratott sikert. Hősét cowboy öltözkében az amerikai vadnyugatról hozatja vissza, és helyezi bele az afrikai valóságba. Alassane Jean Rouché segítségével Kanadában végzett filmművészeti tanulmányokat. Neves filmrendezők vannak ma már Elefántcsontparton, Kamerunban és Guineában is. Az angol nyelvterületeken a film hajtásai még nem olyan erőteljesek. Ghanában az angol származású, de helyi állampolgár Sean Graham „a fekete film“ nagy képviselője. Nigériában Horatio Jones és a keletnémet származású Klaus Stephan rendeztek filmeket. A dél-afrikai Lionel Ngakane *Bukani Awake* című filmjét Londonban rendezte, és benne honfitársainak az apartheid elleni harcát jelezni meg.

E nevek és alkotások ékes bizonyítékai annak, hogy Fekete Afrikában a „l'art nègre“-nek új ága hajtott ki: a filmművészet, amely már születésekor felhívta magára a világ figyelmét.

Déry Tibor ítélete

(Kortárs, 1968. 5—9.)

Egy nagy író-nemzedék búcsúzik — szaporodnak az emlékiratok. Ez a leg-

szubjektívebb műfaj sok veszélyt rejt magában, mégis nélkülözhetetlen dokumentum korok és emberek megítélésében, s ugyanakkor (ha valamennyire is ismerjük a szereplőket) a legizgalmasabb olvasmány. A Déry Tiboré különösen az: nemcsak a szerző európai rangja, hanem változatos, sok forduló meglepetéseit nyújtó életútja is „regényesíti” a szerényen „életrajzi jegyzetek”-nek nevezett emlékezést. S ami különösen rokonszenvéssé teszi Déry írását: hiányzik belőle a nagy ember abszolút biztonságérzete, fölénye, szerepének túlzott előtérbe állítása. Erre vall a cím is: *Ítélet nincs.*

A magyar próza csúcán elhelyezkedő kiváló novellák, a sokféle érdekes regény szerzője füredi kertjében idézi vissza az elmúltakat, a többnyire már halott pályatársakat, s a velük kapcsolatos történéseket. A természet közelsége alázatra és bölcsességre inti, a történelem a kételyt táplálta beléje. „Mint említettem, hetvenhárom éves vagyok — írja az első fejezetek egyikében. — Amennyi szégyellni valót az emberi fajta ez idő alatt összehordott, azzal ki lehetne emelni sarkaiból a földet, ha ugyan e golyó fogékony volna erkölcsi és észbeli ellenvetésekre. A magam egyéni életében, aránylagosan, nem maradtam el sem tempóban, sem mennyiségi, sem minőségi szolgáltatásokban fajtám ebbeli buzgólkodása mögött.”

Különös bűnnek tekinti a hazugságot („Mennyit hazudtam életemben, s hogy undorodom most föltjaimtól!”), ám ezt is dialektikusan, összefüggéseiben látja, látatja. Egy hosszú élet következtetéseként, de az utódokhoz szóló figyelmeztetésül is vallja: „Igazat mondani fényűzés. Tehetem, öreg vagyok. Tehetem egy bizonyos fokig. De akik védtelenebbek nálam? Mily nehéz meghúzni a választóvonalat a szükséges önvédelem és a léhaság között, milyen jó szemmérték kell hozzá! S persze legnehezebb a dolga a fiatalságnak, amelynek a hazugságon kívül alig van más védekezése a felnőttek testi és szellemi fölénye ellen; első fegyverként az esik a kezeügyébe. Ártalmatlannak hiszi — hisz csak önmagát védi, senkit nem károsít meg vele! — s észre sem veszi, hogy tartása lassanként elferdül, s már akkor is kancsalít, amikor veszély nélkül szembenézhetne veled. Alulról felfelé így tanul meg hazudni az ember — s a társadalom! —, jóval a természet szabta szükségletein túl, egyre tömönyebb oldatban, önmagát roncsolva, eredendő alakját szorongások, félel-

mek s neurozisos pótalkatrészeiből újjáépítve, melyek minden valószínűség szerint — ez a feltevésem — kártékonyabbak a primitív népek törzsi szorongásos babonáinál.”

Déry nem kevésbé könyörtelen egykori környezetével, barátaival, író-társaival, mint önmagával szemben. Ifjú kora két nagy vonzódását, a Tóth Árpádhoz, illetve Füst Milánhoz fűződő baráti-tanítványi emlékeit, élményeit szembesíti, nem törődve a kegyelettel (erre egy Füst Milán-rajongó azonnal reagált is). Ugyanilyen kendőzetlenül beszél későbbi kapcsolatairól, például Révai József, Gábor Andor alakjáról, de nem igényeli a maga számára a tévedhetlenség jogát. Olyannyira nem, hogy kertesél nélkül leírja: „Önarcképemet is azért bocsátom közre, hogy megtagadtassék. Nem kívánok nagyobb hitelt szavaimnak akkor sem, amikor másokról beszélek. Hogy így igaz-e vagy másképp, amúgy sem fogom megtudhatni. De fogadtassék el alázatomból igaz jeléül, hogy nem ragaszkodom túlságosan nézeteimhez.”

Mindez egy megfáradt öreg ember fintora volna? Bizonyára nem, noha a fintor (főképpen a groteszk) nem idegen Dérytól — régen sem volt az. Ezzel azonban szembeállíthatjuk azt a rendkívül gazdag, sokrétű életművet, amelyet ugyanezek az élmények, tapasztalatok ihlettek, s amely mégis mindig az emberi haladást szolgálta.

Átöröklés-tervszerűsítés?

(Universitas, 1968. 8.)

A tudomány mai fejlettségi fokán gyakran felvetődik a kérdés: irányítható-e az ember biológiai és szellemi tulajdonságai? A nyugatnémet folyóirat cikkírója H. C. Hansjochem Autrum, az élő szervezetek kezdeti fejlődését a „kémiiai erők véletlen játékanak” tekinti — egészen az ember megjelenéséig. Az ember mint gondolkodó, cselekvő, irányító lény a természeti erőket saját érdekében igyekszik hasznosítani, és a véletlen helyett maga veszi át az irányító szerepet. Mindez aránylag egyszerűnek tűnik addig, míg nem magáról az emberről van szó.

Ezzel kapcsolatban ma az örökléstan, mint egyik legfőbb problémát, az ember öröklött tulajdonságainak biológiai és biokémiai úton való céltudatos, tervszerű megváltoztatása lehetőségét vitatja. Az utóbbi 20 évben a genetika tiszt-

táza az átöröklés biokémiai alapvető kérdéseit, — a molekulák, gének, kromoszómák összefüggésének mechanizmusát. Az anyag, amely az öröklött tulajdonságokat továbbítja, mindössze négy egyszerű elemből tevődik össze. A négy elem „összeállításának“ és változékonyságának lehetőségeit a cikk írója az ábecé 24 betűjéhez és az ezekből összerakható tízezer, százezer, millió oldalakat kitevő könyvoldalakhoz hasonlítja. Jelenlegi tudásunk birtokában és az emberre vonatkozóan hogyan lehetne ebbe céltudatosan beleavatkozni?

Javaslatok hangzottak el a mesterséges megtermékenyítés irányában folytatott kísérletekre. A mesterséges megtermékenyítés gondolata nem újkeletű. 1789-ben Abbate Lazzaro Spallanzani már végzett ilyen állatkísérleteket — sikerrel. Azóta pedig az állatok mesterséges úton való megtermékenyítése fontos szerepet játszik az állattenyésztésben. És emberrel kapcsolatban azonban — eltekintve a gyakorlati nehézségektől — egy egész sereg nehezen áthidalható biológiai és genetikai kérdés vetődik fel. Így például a „genetikai siker“ kérdése. Mind a fizikai, mind a szellemi tulajdonságok a rendkívüli felelősséget igénylő kísérletek hiányában csak esetlegesen lehetnek, még akkor is, ha a két donor a legkiválóbbakkal rendelkezik, és elméletileg ezek egymást tökéletesen kiegészítik. Másik kérdés az átöröklendő tulajdonságok értékének kiválasztása. Mi értékes, hasznos, mi továbbítandó az új egyed számára; ki és mi dönti el ezeket?

Biológiai ellenvetéseit a szerző még néhány etikai, vallási és jogi okfejtéssel egészíti ki, majd az egész felvetett kérdést „genetikai utópiának“ nyilvánítva rátér egy másik problémára: a világ népességének hatalmas méretű szaporodására, ennek biológiai összefüggéseire és szociális következményeire.

Henry Moore hetvenéves

(The Times Saturday Review, 57 302.)

Philip Henry, az angol Nemzeti Galéria egykori igazgatója értékes tanulmányban ünnepli a hetvenéves Henry Moore-t. A tanulmányból élénk tárlal a művész érdekes élete és egyénisége.

Moore-t mindenekelött a mérhetetlen önbizalom jellemzi, amely testi egészség mellett művészi öntudatából és sikeréből származik. Szenvedélyesen szereti otthonát, különösen a herfordshire-i, fa-

lusi házakból összetákolt „primitív kastélyát“, melyet hampsteadi műtermének lebombázása után vásárolt meg. Itt él most, a kényelmes berendezés ellenére a régi, talán a bányászszülőktől örökölt egyszerűségben. Innen indul időről időre a „darus autóval“, mely Párizsba vagy Berlinbe viszi kiöntés végett monumentális alkotásait, majd néhány hónap múlva bronzba öntve visszaviszi, hogy maga és két segítése elvégezze rajta az utolsó simításokat. A szobrok rendszerint nem maradnak Angliában, mert a megrendelők elsősorban idegen államok: az Egyesült Államok, az NSZK, Hollandia, Belgium és Japán. Természetes, állandó londoni igénybevétele fékezni munkatempóját, ezért néhány évvel ezelőtt a Carrara-hegység lábainál, a tenger mellé kis villát építtetett, és nyaranként két-három hónapot itt tölt el, napozva, fürödve és néhány órát a kőfaragásnak szentelve. Mikor dolgozik, azt szereti, hogy előtte bőséges tér táruljon, modelljeit gyakran dombos háttérrel fényképezi le, hogy megállapíthassa hatásukat a természetben. Talán innen ered alkotásainak arányossága, beilleszkedése a természetbe.

Moore azt állítja magáról, hogy a modern kritika értelmében vett „absztrakt“ művet sohasem alkotott. „Mindenekelőtt az emberi alak érdekel“ — jelenti ki magáról. Alkotásai legyenek kicsiny vagy nagyméretűek — mindegyiket a koncepció nagysága jellemzi —, formailag egységet alkotnak, a természet részeinek és termékeinek tűnnek. Alkotó gondolata mindig az anyaghoz: fémhez, fához, kőhöz tapad. „Én azt hiszem — mondotta 1960-ban —, nem az számít, hogy az alkotás miképpen jön létre: felépítve, mintázva, forrasztva, faragva, szerkesztve vagy bárhogyan. Ami számít, az a vízió, amit kifejez!“

Moore talán a legeredetibb az összes eddig ismert szobrászok között, mert munkájához nem azzal a vággyal ül le, hogy a hagyomány vagy valamilyen irányzat elképzelt formáinak a létrehozásában másokat felülmúljon. Lényegében mindig egyedül állott, és mint az ősember, ő kezdte a maga tradícióját, és lassan haladt, kitartóan, lépésről lépésre későbbi formái invencióinak csodálatos szabadsága felé. A manchesteri Horton kőbe 1924—25-ben vésett *Anya és gyermeke* című alkotása tiszta súly és tömeg, ami csak azoknál található meg, akik kővéket másik, keményebb kő segítségével alakították, mint a Kolumbus előtti mexikóiak. Ezek az emberek úgy ismerték a követ, hogyan azok, akik már

fémszerszámokkal fűrészelhették, fúrhatták és csiszolhatták, sohasem ismerhették meg. Számára elég volt, hogy egy mexikói gránit fényképét lássa, és azonnal együttérezzen a névtelen művész gigászi alkotásával. A fának viszont különleges, a kőben meg nem található tulajdonságai vannak: nem a halott súly, hanem a felfelé törés, a növekedés jellemzi. Moore faragványai kiaknázják a fa eme tulajdonságait. Ebben a vonatkozásban összefonódását az afrikai fétisektől nyerte.

Nem ő az első, aki szükségesnek érezte, hogy elszakadjon a reneszánsz hagyományaitól; a román parasztivadék Brâncuși e vonatkozásban megelőzte őt. Brâncuși azonban kötött maradt az igazság betű szerinti elvéhez, az anyaghoz; Moore ezt maga mögött hagyta, hogy formában, invencióban és kifejezésben teljes szabadságot valósítson meg. Ha mégis valamihez kötött maradt, az — amint maga vallja — a fekvő alak, amelynek valószínűleg megszállottja lett. „Az emberi alaknak három alapvető pozíciója van... — mondotta Moore. — Most már, ha az emberi alakot kőbe akarjuk faragni, mint ahogy én teszem, az álló pozíció nem megfelelő. A kő nem olyan erős, mint a csont, és a szobor bokából török el.” Ezt a kérdést több kultúrában sikeresen megoldották, a legkönnyebben talán az ázsiai prebuddhista névtelen szobrászok, akik a világ legnagyobb művészei közé sorolhatók. Az élő sziklába dolgozva, a lábakat és a bokát gyakran tömörszerűnek hagyták, és a szobrot fennebb fokozatosan életszerűnek alakították, egészen a végtelen spirituális fejig, amelynek megszállottjai voltak. Moore számára a fejnek és a testnek jelentősége egyforma értékű, és a fekvő alak, mint azt a *Fekvő asszony* bizonyítja, nem valamilyen mai kultusznak a része, hanem témája ez minden időknek, és variációi végtelenek.

A „Torrey Canyon“ katasztrófájának biológiai következményei

(*Science progrès la nature*, 1968. 8.)

Gaston Cohen értékes biológiai anyagot közöl az ismert tankhajó-katasztrófa kapcsán. A társadalomtudományok vizsgálói számára sem érdektelen a cikk, hiszen az ember, a tudomány és a természet kölcsönösségének újabb példáját mutatja be.

Amikor a „Torrey Canyon“ zátonyra futott, s 100 000 tonna kőolajjal árasztotta el a tengert, először a kőolaj fel-

gyűjtásával kísérelték meg a veszélyt elhárítani. Így azonban a tengert szennyező anyagnak csak egyharmadától sikerült megszabadulni, mivel az a hullámszámítására durva cseppekben szétoszlott a felső vízrétegekben, és gyűjthatatlan emulziót alkotott. Ezt a folyamatot megkönnyítette a kőolaj illó összetevőinek elpárolgása is, mert ily módon sűrűsége megnövekedett. Ekkor ún. detergens felhasználásához folyamodtak: szintetikus mosó-szerekhez hasonló tulajdonságú szerves anyagokhoz, amelyek az emulziót feloldották a tengerben.

Jóllehet az Elba vizének tisztítására már használtak hasonló vegyszereket, nyitott maradt a kérdés: ilyen tömegben nem válik-e mérgezővé az oldat? Mivel a tudósítások a tengeri élővilág nagymérvű károsodásáról számoltak be — csak tengeri madár több mint 15 000 veszett oda, és a halak is tömegesen pusztultak el a kopoltyúikra rakódott olaj miatt —, a katasztrófa következményeinek kivizsgálására a plymuthi Biológiai Laboratórium munkaközösségét kérték fel. Az ő kutatásai nyomán bizonyossá vált, hogy a *detergensnek egyes vegyi összetevői több élőlényt semmisítettek meg*, mint maga a kőolaj. A lebegő szardínia-ikrák 90 százaléka, a kis rákok tömege, rengeteg hal és kagylóivadék pusztult el, ugyanakkor lefékeződött az algák szaporodási üteme is. Ily módon sok halfajta táplálékalapja megcsappant, a károsodás továbbgyűrűzését okozva. A homokos partot a kőolaj sok helyütt valószínűleg átitatta. Az aerob (oxigént igénylő) baktériumok képesek ugyan a kőolaj elbontására, a parca sodródó detergens azonban ezt a lassú öntisztulási folyamatot lefékezte, így a homokpadokon tenyésző tarisznya- és garnélarákok, kagylók és más puhatestűek életközösségeit létalapjaikban támadták meg.

A kőolaj-szennyeződéstől a cornwalli és breton partokon kikapcsolódást kereső emberek üdülési lehetőségét és természetesen a fürdőhelyek vállalkozóinak mintegy évi 300 millió dolláros jövedelmét féltették. A védekezés rendjén viszont a felhasznált detergens a szardínia- és rákhalásznak, az osztriga-tenyésztőknek okozott tetemes kárt.

Az ember, a természet és a technika kapcsolatrendszerére jellemző módon Gaston Cohen szakcíkkje mellett már feltűnik egy rövid hír, amely arról tudósít, hogy a COREXIT 7664 minden utókövetkezmény nélkül alkalmas a vizek olaj-szennyeződésének semlegesítésére.

Elégedett-e Nyugat-Németország lakossága?

(*Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozial-Psychologie*, 1968. 2.)

Jövedelem és osztályszerkezet címen Richard F. Hamilton német alaposággal kidolgozott konkrét szociológiai felmérést közöl, s benne a nyugatnémet társadalom osztályszerkezetének átrétegződése mellett a lakosság elégedettségének mutatószámairól is beszámol. Az ankét zárókérdése így hangzott: „Mindent összegezve, nagyon meg van-e ön elégedve, meg van-e elégedve, valamennyire meg van-e elégedve vagy egyáltalán nincs megelégedve azzal, amit az életben elért?” A kapott válaszok feldolgozásából adjuk a következő szemelvényeket:

„A legfontosabb eredmény, mivel az elégedettség fokát osztály és életkor szerint vizsgáltuk, az, hogy a dolgozók kevésbé elégedettek, mint a nem-dolgozók. E szabály alól csak két életkori csoport kivétel, a legfiatalabbak, éspedig a hivatali pályafutás közbülső szakaszában, amikor a család összjövedelme a legmagassabb.”

„Az »elégedettségi« tényező és a többi körülmény összefüggéseire világít rá az »osztály« és »jövedelemszint« kapcsolata. A legalacsonyabb kereseti szinten a középosztályhoz tartozók mutatják a legnagyobb fokú elégedetlenséget. Az összes többi szint esetében ennek az ellenkezője érvényes: a munkások az elégedetlenekek.”

„A jövedelem nagysága önmagában véve nagyon kevésbé befolyásolja az elégedettséget vagy elégedetlenséget... A 400 és 800 márka közötti jövedelemmel rendelkező csoportok nem dolgozóinak kategóriájában nincs különbség az elégedettség fokát illetően a négy kérdés-csoportra adott feleletek között. A dolgozók körében sincs különbség a 300 és 800 márka jövedelemmel rendelkezők közt. Mivel a jövedelem nagysága önmagában még nagyon kevésbé diszkriminál, az elégedettség — a látszat szerint — inkább attól függ, amit mások hasonló helyzetben keresnek, attól, hogy miként teljesültek a dolgozók reményei stb... Az a munkás, aki a XIX. század utolsó évtizedében született, aki úgy nőtt fel, hogy munkahelye állandóan veszélyben volt, aki nem ismerte a biztonságot, s most látja, hogy megfelelő nyugdíjra számíthat... minden valószínűség szerint a feltett kérdésre, hogy megelégedette-e, igennel fog válaszolni.”

„Végeredményben: a válaszokban kifejezésre jutó »betanultság« és a rezignáció

ellenére a mai körülmények között még mindig nagyfokú elégedetlenséggel találkozunk a munkásosztály köreiből. Vagyis valamennyi kedvező tényező — a munkás realbevételeknek nagyfokú emelkedése és az a tény, hogy a munkás és a középosztálybeli polgár bevételei közötti különbség nagymértékben kiegyenlített — sem volt elég a tudatbeli egyenlőség megteremtésére...”

Egyház és forradalom

(*Esprit*, 1968. 5.)

A *Populorum progressio* című legújabb pápai enciklika, amint ismeretes, a gazdaság és szegény nemzetek ellentétét tárgyalja, s az előbbieket arra ösztönözi, hogy jövedelmük egy részét az utóbbiaknak ajánlják fel, s fékezék a bőség és a fölösleg civilizációjának további előrehaladását. Most az *Esprit* című francia katolikus folyóirat hasábjain Candido Mendes de Almeida a pápai enciklikát elemezve az egyháznak a forradalom kérdésében elfogadott álláspontját is bírálat tárgyává teszi.

Egy hatalmi rendszer erőszakos megváltoztatása — hirdeti az enciklika — csak olyan nyilvánvaló és „hosszantartó zsarnokság” esetében megengedhető, amely súlyosan sérti az ember alapjait, és árt az ország közjavanak (31. §). „Megfigyelendő — teszi hozzá Candido Mendes de Almeida —, hogy a forradalom eszerint csak több feltétel együttes megléte esetén engedélyezhető, s hogy a szöveg a hatalommal való visszaélés időbeli határait is megállapítja, amikor a kormány cselekményei és a közjó követelményei közti ellentmondás objektív feltételeit sorolja fel.”

Valamely gyarmati rendszer megdöntésének esélyei a cikkíró szerint néha nagyon gyorsan és futólag beálló konjunkturális elemektől függenek. Az ilyen „pillanatok” egy nemzedék életénél, sőt egy elnöki megbízás időtartamánál is rövidebbek lehetnek. Várják meg talán a népek, hogy előbb a „hosszantartó zsarnokság” bekövetkezzék?

Candido Mendes de Almeida végül is arra a következtetésre jut, hogy a fejlődésben levő országok területén „a nép ellenségé”-nek ártalmas volta nem függ szükségszerűen a hatalom birtoklásának időtartamától. Ha a népek ebben a formájában fogadnák el a *Populorum progressio* tanát, az a harmadik táborra vonatkozóan annyit jelentene, mint beleegyezni abba, hogy a hatalmon levő kormány tetszése szerint rendelkezék egy nép jövőjéről.